Elternabend. In der Zusammenfassung durchquert der Autor nochmals die analysierten Texte, subsumiert alle wichtigsten Ergebnisse seiner wertvollen Studie und weist auf das breite Dauerspektrum an Motiven, die in Bezug auf die untersuchten Generationskonflikte aufgegriffen werden. Stefański koncentriert sich nicht nur auf das *Was*, sondern auch das *Wie* und verweist auf die unterschiedlichen erzähltechnischen Mittel bei den genannten Literaten. Warum und wie die 68er von den 85ern vor Gericht gestellt werden, beantwortet Stefański ausführlich und weist konsequent auf die Notwendigkeit des Generationskonfliktes, sowie dessen positive Auswirkung auf die jüngere Generation in den besprochenen Werken nach.

Agnieszka Szurek

Uniwersytet Warszawski

***Yōkai*: od mitów do zawieszek na telefon**

DOI: 10.19195/0867-7441.22.15

Recenzja: Michael Dylan Foster, *Yōkai. Tajemnicze stwory w kulturze japońskiej*, il. Shinonome Kijin, przeł. Agnieszka Szurek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, ss. 336.

Słowa kluczowe: Japonia, *yōkai*, folklor, mitologia

Keywords: Japan, *yōkai*, folklore, mythology

Yōkai, stwory rodem z japońskiej mitologii, już od dłuższego czasu są obecne w globalnej kulturze popularnej — mandze, anime, grach role-playing, filmach i powieściach. Mają swoich fanów wśród ludzi z różnych kultur, jednocześnie cały czas są związane z japońskim folklorem i nieraz pełnią ważną rolę w życiu lokalnych japońskich społeczności.

Książka Michaela Dylana Fostera, opublikowana w roku 2015 przez University of California Press, a w polskim tłumaczeniu przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, jest próbą uchwycenia tego fenomenu. Foster jest wykładowcą na Wydziale Folkloru i Etnomuzykologii Indiana University. Opublikował liczne prace poświęcone Azji Wschodniej, folklorowi i kulturze popularnej, w tym np. *Pandemonium and Parade. Japanese Monsters and the Culture of Yōkai* (2009) oraz *The Folkloresque. Reframing Folklore in a Popular Culture* (2015). Pracę nad *Yōkai. Tajemniczymi stworami w kulturze japońskiej* umożliwiło mu przyznane w latach 2010–2011 stypendium Fulbrighta.

Yōkai zostają w tej książce przedstawione jako tradycyjne postacie mitologiczne, obiekt badań etnografów, folklorystów i historyków sztuki, ale również jako element globalnej kultury popularnej. Foster przybliży także zachodnim czy-

telnikom historię japońskich badań nad *yōkai*: zarówno ewolucję metod i postaw wobec zagadnienia, jak i sylwetki wybitnych uczonych.

Zamierzenia autora były bardzo ambitne i z konieczności niektóre zagadnienia musiały zostać potraktowane skrótowo. Nie ma w tej pracy szerszego omówienia zabytków literatury japońskiej, głębokiego studium na temat historii czy kultury. Foster w ciekawy sposób podchodzi jednak do omawianego zagadnienia, koncentrując się przede wszystkim na kulturze popularnej. Nie omawia szerzej dzieł takich, jak *Kojiki* czy *Nihonshoki* (choć niejednokrotnie się do nich odwołuje), czytelnik znajdzie natomiast w jego książce informacje np. o *kibyōshi*, czyli krążących w popularnym obiegu zeszytach przypominających komiksy, wydawanych w drugiej połowie XVIII i na początku XIX w. Przykłady analizowane przez autora pochodzą ze źródeł literackich i tradycji ustnej, z mediów wizualnych (np. ilustracje, drzeworyty, komiksy) i audiowizualnych (filmy, gry komputerowe) oraz praktyk życia codziennego (maskotki, figurki, gadżety reklamowe, nowe formy komunikacji cyfrowej).

Pierwsza część książki, *Kultura yōkai*, składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich przedstawia definicje takich pojęć, jak folklor, lud, ludowość czy legenda, przy czym autor za każdym razem unika wąskiego rozumienia tych terminów jako dotyczących wyłącznie dawnych, tradycyjnych, wiejskich kultur. W obręb legend włącza więc np. współczesne legendy miejskie, a za „lud” uznaje, za Alanem Dundesem, mającą własne tradycje „jakąkolwiek grupę ludzi, których łączy przynajmniej jedna wspólna cecha”¹. Rozdział ten przedstawia różne propozycje definicji *yōkai* oraz nazwy, którymi w różnych epokach historycznych określano te stwory. Zostaje tu przedstawiona teza, rozwinięta i uzupełniona w dalszych częściach książki, nieodbiegająca zresztą znacząco od dziewiętnastowiecznych teorii badaczy mitów, takich jak Max Müller, że fantastyczne istoty, takie jak *yōkai*, powstają w wyniku pewnego procesu: ich początkiem są tajemnicze, niewytłumaczalne zdarzenia, następnie sprawstwo tych zdarzeń zaczyna być przypisywane konkretnym istotom, później postacie te zyskują konkretny wygląd, cechy charakteru, zostaje też utrwalony pewien sposób ich przedstawiania. W rozdziale tym autor zajmuje się także kwestią rozróżnienia między *yōkai* a innymi podobnymi postaciami, takimi jak *kami* (bóstwa), *kaijū* (potwory, np. Godzilla) oraz *yūrei* (duchy).

Rozdział drugi, *Zmiennokształtna historia*, jest poświęcony krótkiej prezentacji słynnych dzieł literatury japońskiej, w których występują *yōkai*, oraz ich twórcom.

Teza tego rozdziału jest bardzo prosta — pisze autor we wstępie — *yōkai* nie istniałyby, gdyby nie ludzie, którzy opowiadali o nich historie, studiowali ich zachowania, pisali o nich, a niekiedy próbowali je sobie podporządkować. *Yōkai*, chociaż często pozostawały w cieniu, odgrywały ważną rolę w historii Japonii i przełomach między kolejnymi epokami².

¹ M.D. Foster, *Yōkai. Tajemnicze stwory w kulturze japońskiej*, przeł. A. Szurek, Kraków 2017, s. 32.

² *Ibidem*, s. 26.

Rozdział przedstawia zatem galerię ważnych postaci i źródeł związanych z *yōkai*. Znajdują się tu obok siebie mityczni bohaterowie, tacy jak Susa-no-O czy Abe no Seimei, oraz twórcy zarówno dawni (np. Toriyama Sekien), jak i współcześni (np. Mizuki Shigeru czy Kyōgoku Natsuhiko). Wśród prezentowanych postaci są również naukowcy, badacze i popularyzatorzy wiedzy o *yōkai*: Inoue Enryō, Lafcadio Hearn czy obecny dyrektor Międzynarodowego Centrum Badań Japonistycznych — Komatsu Kazuhiko. Omawiane źródła również są bardzo różnorodne: np. postać czarodzieja Abe no Seimeia jest przedstawiona, poczynawszy od opowieści z *Konjaku monogatari shū* (XI–XII w.), poprzez dramat *nō* do dwudziestowiecznych powieści, mang i wreszcie gadżetów, takich jak koszulki, breloczki i zawieszki do telefonów.

Szczególnie ciekawy dla badacza kultury popularnej może być trzeci rozdział książki Foster, *Praktyka i teoria yōkai*, zawierający propozycję sposobu badań. Foster posługuje się tutaj pojęciami sieci kulturowej i „kłącza”, chociaż zaznacza, że jego rozumienie tych terminów jest pod pewnymi względami uproszczone względem oryginalnej koncepcji Deleuze’a i Guattariego. „Sieć kulturowa *yōkai*” ma zdaniem Foster cztery „węzły”, czyli magnesy, wokół których skupiają się pewne działania i idee: są to węzły lokalny, akademicki, komercyjny i wernakularny. Charakteryzując po kolei te aspekty, autor stara się zawsze podkreślać ich wzajemne oddziaływania i powiązania. Omawia więc wiele przykładów pokazujących, jak np. lokalne legendy lub akademickie rozważania przełożyły się na działania rynkowe (np. sposób promowania danej miejscowości jako atrakcji turystycznej). W tej części spory fragment autor poświęca ruchowi fanowskiemu, traktując go jako przykład oddziaływania między węzłem wernakularnym a komercyjnym.

Druga część książki to krótki bestiariusz. Jest on poprzedzony dość obszernym wstępem metodologicznym i rozważaniami na temat „encyklopedycznego” podejścia do *yōkai* — różnych sposobów konstruowania katalogów i słowników, porządkowania i segregowania materiału. Bestiariusz ułożony przez Foster jest podzielony na pięć części, odpowiadających różnym stopniom bliskości między *yōkai* a ludźmi, od stworów zamieszkujących leśne ostępy i pustkowia do tych żyjących na ulicach miast czy we wnętrzu domu. Całość jest ilustrowana rysunkami Shinonome Kijina, artysty, badacza *yōkai* i aktywnego działacza ruchu fanowskiego.

Dla badacza kultury lub też czytelnika, który chce znaleźć więcej informacji o *yōkai*, przydatna może okazać się zamieszczona przez Foster obszerna bibliografia, wymieniająca m.in. wiele prac badaczy japońskich, często nieznanych na Zachodzie. Korzystanie z książki ułatwia indeks oraz alfabetyczna lista *yōkai*, w której dla ważniejszych postaci podano również *kanji*.

Książka Foster może być interesująca nie tylko ze względu na swój temat. Autor wplata w naukową analizę osobiste wspomnienia, relacjonuje zdarzenia i rozmowy, traktując je jako punkt wyjścia do rozważań. Barwny styl, wyczuwalny entuzjazm i żywość opowiadania łączą się w tej pracy z solidnymi, wnikliwymi i inspirującymi badaniami naukowymi.